

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۲۶۳۵۵

۱۱ / ۹ / ۱۳۷۸

دانشگاه فردوسی مشهد
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع:

مسائل مستحدثه و آراء فقهاء اسلام (اسکناس و بانکداری)

به راهنمایی استاد ارجمند:
جناب آقای دکتر کاظم مدیرشانه‌چی

نگارش

محمدتقی باقرزاده مشکی‌باف

بهار ۱۳۷۶

۳۳۳۲/۲

موسسه حروفچینی جوادالائمه (علیه السلام) - مشهد • تلفن: ۹۹۲۰۶

۲۶۳۰۵

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار.....
۱۰	مقدمه.....
۱۱	۱- تعریف مسائل مستحدثه.....
۱۲	۲- اهمیت پرداختن به مسائل مستحدثه.....
	۳- عوامل شایستگی سیستم قانونگذاری اسلام برای حلّ مسائل مستحدثه.....
۱۵	الف) اجتهاد.....
۱۹	ب) تأثیر زمان و مکان در اجتهاد.....
۲۶	ج) خطابات کلی و فراگیر.....
۳۶	د) قاعده انصراف اطلاعات.....
۲۸	و) عناوین ثانویه.....
۴۵	ه) در نظر گرفتن مصلحت در قانونگذاری.....
۵۸	ن) دخالت ملازمات عقلی در استنباط احکام.....
۶۰	ی) اصول و قواعد کلی دیگر.....
۶۱	

عنوان صفحه

بخش اول: اسکناس

فصل اول: تاریخچه و بیان ماهیت انواع پول

- ۱- تاریخچه پول و انواع آن..... ۶۸
- الف) پول کالائی..... ۶۸
- ب) پول فلزی..... ۶۹
- ج) رسیدهای بانکی..... ۷۱
- د) پولهای کاغذی (اسکناس)..... ۷۲
- ۲- دورانهای مختلف پولهای کاغذی..... ۷۳
- ۳- ماهیت فقهی پول (از لحاظ مالیت)..... ۷۶

فصل دوم: آراء فقهاء اسلام درباره حکم زکات در اسکناس

- مقدمه..... ۸۵
- ۱- آراء و ادله قائلین به زکات در اسکناس..... ۸۸
- ۲- نقد آراء قائلین به زکات در اسکناس..... ۹۶
- ۳- آراء فقهاء شیعه درباره حکم زکات در اسکناس..... ۱۰۲
- حضرت امام خمینی (رحمة الله علیه)..... ۱۰۲
- حضرت آیت الله خوئی (رحمة الله علیه)..... ۱۰۳
- حضرت آیت الله بجنوردی (رحمة الله علیه)..... ۱۰۳
- حضرت آیت الله سیدمحمد شیرازی (مُدُّ ظَلُّهُ الْعَالِی)..... ۱۰۴

عنوان	صفحه
حضرت آیت‌الله سید محمد صادق حسینی روحانی (مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۰۴
حضرت آیت‌الله منتظری (مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۰۵
۴- آراء فقهاء اهل سنت درباره حکم زکات در اسکناس.	۱۰۵
شافعیّه.	۱۰۶
حنفیّه.	۱۰۶
مالکیّه.	۱۰۶
حنابله.	۱۰۶

فصل سوم : آراء فقهاء اسلام درباره احکام خرید و فروش اسکناس

مقدمه:.	۱۰۹
۱- آراء فقهاء شیعه.	۱۱۳
حضرت امام خمینی (رحمة الله عليه).	۱۱۳
حضرت آیت‌الله خوئی (رحمة الله عليه).	۱۱۶
حضرت آیت‌الله سیستانی (مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۱۸
حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی (مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۱۹
حضرت آیت‌الله تبریزی (مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۱۹
۲- آراء فقهاء اهل سنت.	۱۲۰

عنوان صفحه

فصل چهارم: آراء فقهاء درباره حکم مضاربه با اسکناس

مقدمه.....	۱۲۳
۱- نقل آراء فقهاء شیعه درباره مضاربه با اسکناس.....	۱۲۴
حضرت امام خمینی (رحمة الله عليه).....	۱۲۴
حضرت آیت الله خوئی (رحمة الله عليه).....	۱۲۴
حضرت آیت الله سیستانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).....	۱۲۵
حضرت آیت الله مکارم شیرازی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).....	۱۲۵
۲- ادله قائلین به جواز مضاربه با اسکناس.....	۱۲۵

فصل پنجم: آراء فقهاء درباره احکام فقهی ناشی از

سقوط کلی ارزش اسکناس

مقدمه.....	۱۳۲
۱- نقل آراء فقهاء، پیرامون احکام فقهی ناشی از سقوط کلی ارزش اسکناس.....	۱۳۶
حضرت امام خمینی (رحمة الله عليه).....	۱۳۶
حضرت آیت الله خوئی (رحمة الله عليه).....	۱۳۷
حضرت آیت الله سیستانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).....	۱۳۷
۲- بیان مبانی فقهاء، پیرامون احکام فقهی ناشی از سقوط کلی ارزش اسکناس.....	۱۳۷

عنوان صفحه

فصل ششم: آراء فقهاء پیرامون مسائل فقهی ناشی از

سقوط ارزش اسکناس

مقدمه.....	۱۴۹
۱- نقل آراء و مبانی فقهاء پیرامون مسائل فقهی ناشی از سقوط جزئی	
ارزش اسکناس.....	۱۵۳
حضرت آیت الله رضوانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۵۵
حضرت آیت الله جعفر سبحانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۵۵
حضرت آیت الله صافی گلپایگانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۶۲
حضرت آیت الله محمدی کیلانی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۶۶
حضرت آیت الله مرعشی شوشتری (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۷۰
حضرت آیت الله موسوی بجنوردی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۷۳
حضرت آیت الله مکارم شیرازی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۸۱
حضرت آیت الله سیّد محمود هاشمی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).	۱۸۷

بخش دوم: بانکداری

فصل اول: تعریف بانک و نحوه پیدایش و تکامل و اهمیت آن

۱- تعریف بانک در لغت.....	۱۹۶
۲- تعریف بانک در اصطلاح بانکی.....	۱۹۷
۳- پیدایش و تکامل تاریخی بانکها.....	۲۰۰

صفحه	عنوان
۲۰۰	الف) بانکداری در ازمنهٔ قدیم.....
۲۰۲	ب) بانکداری در قرون وسطی (از قرن پنجم تا پانزدهم میلادی).....
۲۰۴	ج) بانکداری در دورهٔ جدید (از قرن پانزدهم به بعد).....
۲۰۸	۴- اهمیت بانکداری.....

فصل دوم: تعریف و بیان ماهیت انواع سپرده‌های بانکی از

دیدگاه بانکداری اسلامی و فقهاء اسلام

۲۱۲	مقدمه.....
۲۱۲	الف) تعریف سپرده و انواع آن.....
۲۱۳	ب) اهمیت نقش سپرده‌ها در فعالیت بانکی و توسعهٔ اقتصادی.....
۲۱۵	ج) سخنی پیرامون ماهیت فقهی سپرده‌های بانکی.....
۲۱۷	۱- تعریف حساب سپردهٔ جاری.....
۲۱۸	۲- ماهیت حساب سپرده جاری از دیدگاه بانکداری اسلامی.....
۲۱۹	۳- ماهیت حساب سپرده جاری از دیدگاه فقهاء اسلام.....
۲۱۹	حضرت آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی (مُدَّظِلُّهُ الْعَالِي).
۲۲۷	حضرت امام خمینی (رحمة‌الله علیه).....
۲۲۸	استاد حسن عبدالله امین (از علماء اهل سنت).....
۲۲۹	۴- تعریف حساب سپرده پس انداز.....
۲۳۱	۵- ماهیت حساب سپرده پس انداز از دیدگاه بانکداری اسلامی.....

صفحه	عنوان
۲۳۱	۶- ماهیت حساب سپرده پس انداز از دیدگاه فقهاء اسلام.....
۲۳۲	۷- تعریف حساب سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار.....
۲۳۳	۸- ماهیت حساب سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار از دیدگاه بانکداری اسلامی.....
۲۳۴	۹- ماهیت حساب سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار از دیدگاه فقهاء اسلام
۲۳۴	حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی (مُدَّظَلُّهُ الْعَالِي).
۲۴۰	استاد حسن عبدالله امین (از علماء اهل سنّت).
فصل سوم: آراء فقهاء اسلام پیرامون حل مسأله ربا در عقود بانکی	
۲۴۲	مقدمه.....
۲۴۵	۱- انحصار حرمت ربا به ربای عصر جاهلی (ربای نسیه یا مضاعف).
۲۴۹	۲- انحصار ربا در ربای مصرفی.....
۲۵۲	۳- جواز بهره بوسیله اجرای پیمان مضاربه، در عقود بانکی.....
۲۵۵	۴- حلّ مشکل ربای بانکی با تئوری پشتوانه پول به بانک سپردن.....
۲۵۶	۵- تجویز معاملات ربوی در بانکهای دولتی با تنقیح مناط حکم ربا بین پدر و فرزندان.....
۲۶۱	۶- حل مشکل معاملات ربوی با ملاک قراردادن محاسبه ارزش واقعی پول.....

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد الانبياء محمد وآله الطاهرين

از آنجا که انسان دارای تَوْهُ انتخاب و کشف و ابتکار و خلاقیت است، همواره در تمامی ابعاد زندگی خویش تغییر و تحوّل ایجاد می نماید بطوریکه مشاهده می کنیم تمدن بشری در طول اعصار و قرون همیشه در حال حرکت بوده بخصوص از حدود دو قرن پیش و در دهه های اخیر با شتاب گرفتن تحولات در تمامی ابعاد فرهنگی، اقتصادی، پزشکی، و غیره و با برداشته شدن مرزها و گسترده شدن آنها و طرح دهکده جهانی، حقیقتاً روشها و دیدگاهها و شکل زندگی و نوع روابط اجتماعی دگرگون شده است. و مسلماً این تحولات جدید مسائل نوظهور فراوانی را به همراه داشته و خواهد داشت بنابراین امروزه بیش از پیش ضرورت طرح مسائل جدید و در نتیجه همگام نمون فقه اسلامی و موازین شرعی با نیازهای متغیّر بشری، احساس می شود. مخصوصاً پیروزی انقلاب اسلامی و ایجاد نظام مقدس جمهوری اسلامی و ورود قوانین اسلام در صحنه عملی جامعه و حکومت، اهمیّت این عمل را صد چندان کرده است. و باید گفت حضور فقهاء اسلام ایدهم الله تعالی در صحنه اجتهاد و تفقه، امروزه بیش از هر زمان دیگر ضرورت دارد البته آقایان مجتهدین شکرالله مساعیهم الجمیله در دقت برای اینکه بدون هیچگونه پیش داوری، احکام الهی را از منابع مورد تایید استخراج کنند، نهایت سعی و تلاش خویش را کرده اند و زحمات بسیاری را در جهت تعبّد به کتاب و سنّت و تسلیم بودن در برابر آن کشیده اند، اما امروزه با اینهمه تحولات شگرف تمدن بشری و آمدن دین به صحنه حکومت و جامعه، شایسته است زحمات خویش را در مورد احکامی که ناظر به موضوعات کلی می باشد معطوف دارند و با شناخت ماهیّت موضوعات جدید و با در نظر گرفتن شرائط زمانی و مکانی و با بهره گیری از قدرت شگرف فقه اسلامی که با پاسخ گوئی به مسائل

نوظهور هر دوره‌ای اعجاب جهانیان را برانگیخته است، به حلّ مسائل آنها پردازند و اگر خدای نخواستہ فقهاء ما هماهنگ با مقتضیات زمان و تحولات جوامع و ارتباطات آنها در مقام جوابگوئی مسائل مستحدثه برنیایند دین مقدس اسلام به ناتوانی در ادارهٔ جامعه و حلّ معضلات گوناگون آن متهم گشته و زمینهٔ به انزوا کشیدن آن در صحنهٔ جهانی فراهم خواهد آمد.

البته فقهاء شیعه رضوان الله تعالی علیهم تا یک قرن گذشته همپای با زمان حرکت کرده‌اند و به مسائل جدید بسیاری که بر ائمت اسلامی پیش آمده پاسخ داده‌اند و راه حلّهای فقهی مناسب را ارائه داده‌اند و هیچ مسأله‌ای را بدون پاسخ نگذاشته‌اند، چنانکه افزایش حجم کتب و کیفی کتب فقهی فقهاء متأخر نسبت به آثار فقهی فقهاء متقدم، شاهد گویای مدّعی ما می‌باشد. اما در این یکصد سال اخیر تا پیش از انقلاب اسلامی از آنجا که ایادی استکبار، فقهاء عظام را از صحنهٔ حکومت و جامعه برکنار داشته بودند بالطبع ایشان در حوزه‌های علمیه روی همان مسائلی می‌اندیشیدند که پیشینیان اندیشیده بودند و در حقیقت در چهارچوب مسائل گذشته محصور و محدود بودند و زمینه‌های تحرّک بخشیدن به سیر تکاملی فقه و فقاہت وجود نداشت و به گفتهٔ شهید مطهری «رشتهٔ فقه در مجرای افتاده که از صدسال پیش به این طرف، از تکامل باز ایستاده است».^(۱) اما فقیهان آگاهی بودند که به این مشکل پی برده بودند و در صدد تحرک بخشیدن به سیر تکاملی فقه و فقاہت بر می‌آمدند، امام خمینی قدس الله روحه الزکیّه بارها کوشید تا این ایستائی را در حوزهٔ فقه و فقاہت به پویش و تپش وادارد و فقیهان را با ارائه دیدگاههای فقهی خویش در مسائل نو پیدای حکومتی اجتماعی و حوادث و پدیده‌های که بیشتر معلول رشد پرشتاب علم و تکنولوژی در جهان امروز است فراخواند و ایشان بعد از بنیان نهادن نظام مقدّس جمهوری اسلامی همواره بر مسأله سیر تکاملی فقه و پویائی آن اصرار داشتند و با تأکید قراردادن دو عنصر زمان و مکان در اجتهاد حیات تازه‌ای بر کالبد بی تحرّک فقه و اجتهاد دمیدند و در کنار

۱- به نقل از مجلهٔ حوزه، شمارهٔ ۷۳ و ۷۴، ۲۰۷.

سفارشات ایشان بر بالندگی و پویائی فقه، فقیهان رانیز از پرتگاههای افراط و التقات بر حذر می‌داشتند و لذا در آن بیانیه تاریخی فرمودند «این جانب، معتقد به فقه سنتی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جائز نمی‌دانم اجتهاد به همان سبک صحیح است ولی این بدان معنی نیست که فقه اسلام پویا نیست، زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند، مسأله‌ای که در قدیم دارای حکمی بوده است، به ظاهر همان مسأله در روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد یک نظام ممکن است، حکم جدیدی پیدا کند»^(۱) و خوشبختانه در سالهای اخیر فقهاء شیعه ایدهم‌الله تعالی در دروس خارج خویش، ضمن بحثهای سنتی حوزه به بررسی مسائل جدید نیز پرداخته‌اند و تعدادی از مجلات و فصلنامه‌ها تا حدودی مسائل روز را مورد کنکاش فقهی قرار می‌دهند اما چنین به نظر می‌رسد که هنوز گامهای کوچکی در این مسیر پرفراز و نشیب و طولانی برداشته شده بطوریکه مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مُدَّظَّلَّهُ العالی) در طی سخنرانی که در حضور علماء حوزه علمیه قم (در مدرسه فیضیه، آذرماه ۱۳۷۴) داشتند فرمودند (... فقه که کار اصلی ماست به زمینه‌های نوظهور گسترش پیدا نکرده و یا خیلی کم گسترش پیدا کرده، امروز خیلی از مسائل وجود دارد که فقه باید تکلیف اینها را معلوم کند ولی معلوم نکرده است فقه توانائی دارد ولکن روال کار طوری بوده که فاضل محقق کارآمد به این قضیه نپرداخته است).^(۲)

بنابراین به جهت اهمیت پرداختن به مسائل مستحدثه شایسته دیدم که موضوع پایان‌نامه خویش را مسائل مستحدثه و آراء فقهاء اسلام قرار دهم و بعد از مشورت با اساتید دانشمند دانشکده الهیات مشهد جناب آقای مدیرشانه‌چی و جناب آقای عبداللّهی قرار بر این شد، دو پدیده نوظهور اقتصادی اسکناس و بانکداری را مورد بحث و بررسی قرار دهم و دیدگاه فقهاء اسلام را پیرامون مسائل آنها مطرح نمایم. البته امروزه از مقوله‌های مسأله‌آفرین در حوزه اقتصاد سیستم معیشتی مردم،

۱- صحیفه نور ج ۲۱: ۹۸.

۲- به نقل از مجله حوزه شماره ۷۳، ۷۴: ۲۰۹.

گزاره پول است. پول در همه زوایای زندگی فردی و اجتماعی انسان امروز، نفوذ کرده و کارکرد و نقش بسیار پیچیده و گسترده‌ای بخود گرفته است، در نقش و جایگاه اجتماعی آن، دانشوران علوم اجتماعی و اقتصادی گفته‌اند «انسان اشرف مخلوقات است و پول اشرف آفریده‌های انسان»^(۱) امروز پول تنها وسیله مبادله، آن هم با تلقی گذشته، نیست. و نقش آن در معیار ارزش، وسیله ذخیره ارزش، تهییج‌گر متغیرهای اقتصادی مانند سطح تولیدات، فعالیتهای اقتصادی و روش توزیع، خلاصه نمی‌شود، بلکه پول، ابزار سلطه سیاسی و عامل توسعه اقتصادی است و باعث تحرک و یا رکود جامعه. پول و سیاستهای پولی درست، ابزارکارایی برای کنترل تورم و تحرک و جنبش اقتصادی است. افزایش حجم آن تورم‌آور است و تقلیل آن عامل رکود و ایستایی. پول براساس کارکردهای خود، تقسیم‌هایی پیدا کرده و عناوین گوناگونی یافته است مانند پول فلزی، پول کاغذی، پول تحریری، پول ثابت، پول بی طرف، پول مواج، پول بانکی و ... عالمان شریعت که وظیفه روشننگری احکام اسلامی را به عهده دارند، نمی‌توانند این همه را نادیده انگارند و از کنار آن بگذرند، زیرا گزینش هر کدام از این دیدگاهها پرسشهای خاص خود را فراروی فقیه، خواهد گشود، بطوریکه امروزه با رواج انواع پولهای کاغذی (اسکناس)، میان فقهای اسلام اعم از شیعه و اهل تسنن بحثهای مفصلی پیرامون احکام آنها پیدا شده است که آیا احکام مختلفی که در ابواب فقه برای درهم و دینار است در مورد اسکناس نیز جاری می‌شود یا نه؟ فی المثل

۱- آیا ربا، معاملی در اسکناس جاری است، هرگاه مقداری از آن را به مقداری

کمتر یا بیشتر بفروشد، ربا محسوب می‌شود؟

۲- آیا زکات که بر درهم و دینار بار می‌شود به اسکناس و سکه‌های امروزی نیز

تعلق می‌گیرد؟

۳- آیا مضاربه، که طبق فتوای مشهور باید با سرمایه‌ای از درهم و دینار باشد، در

مورد این نقود نیز جاری است؟

۱- به نقل از فصلنامه فقه اهل بیت: سال دوم - شماره هفتم: ۵.

۴- آیا احکام بیع صرف، وجوب قبض ثمن در مجلس و امثال آن در مورد اسکناس نیز جاری است؟

۵- اگر سیاستهای پولی دولت، موجب کاهش قدرت خرید پول شود، آیا دولت نسبت به پولهای سپرده در بانکها، به تناسب کاهش قدرت خرید، مدیون نیست؟

۶- و همینطور اگر بر اثر سیاستهای پولی دولت یا تورم، قدرت خرید پولهای قرض داده شده افراد به یکدیگر کاهش یابد. آیا وام دهنده حق مطالبه مابه‌التفاوت آن را دارد؟

۷- اگر پائین آمدن قدرت خرید، برخاسته از تورم اقتصادی فاحش باشد چه حکمی پیدا می‌کند؟

۸- آیا با غضب اسکناسهای اعتباری، غضب حقیقی پدید می‌آید، یعنی قدرت خرید مغضوب عنه گرفته شده و آیا در زمان غضب که قدرت خرید اسکناس کاهش می‌یابد، غاصب همان مقدار اسکناس‌ها را باید بپردازد و نسبت به مابه‌التفاوت برابری قدرت خرید، مدیون نیست؟

کمال سعی ما در بخش اول تحقیق، پرداختن به تفسیرها و تعبیرها و نظریه‌های پولی که بحثی دقیق و کارشناسانه اقتصادی را می‌طلبد نخواهد بود بلکه عمده تلاش ما انعکاس آراء فقهاء دین درباره مسائل فقهی مطرح شده فوق می‌باشد اگرچه به جهت شناخت موضوع مورد بحث و برای تحصیل بصیرت و آمادگی کافی به منظور ورود به مباحث فقهی اسکناس، ضرورتاً مطالبی را پیرامون موضوعات و نظرات مختلف پولی، بیان نموده‌ایم، در نتیجه بعد از مقدمه این پایان‌نامه که در آن مطالب بسیار سودمندی پیرامون تعریف و اهمیت و مبانی عمومی مسائل مستحدثه، ذکر شده، فصل اول را به همین منظور اختصاص داده‌ایم و در آنجا تاریخچه انواع پول و دورانهای مختلف پولهای کاغذی و نظرات فقهی مطرح شده در اطراف ماهیت انواع پول بالخصوص اسکناس را، بیان کرده‌ایم.

و در فصل دوم به نظرات و آراء فقهاء اسلام درباره حکم زکات در اسکناس اشاره

شده است و ادله و مبانی قائلین به زکات در اسکناس، مورد نقد و بررسی قرار گرفته. و فصل سوم این رساله به احکام خرید و فروش اوراق نقدیه (اسکناس) و حکم ربا در آن، اختصاص داده شده، و در آنجا انشاءالله روشن خواهد شد که آیا احکامی که در باب صرف (مبادله پول با پول) در مورد درهم و دینار، مثل قبض فی المجلس و عدم زیادی در هنگام خرید و فروش، در نظر گرفته شده، شامل اسکناس هم خواهد شد؟ و یا اینکه اسکناس بعنوان یک شیء مستحدثه و مستقل احکام مخصوص خویش را خواهد داشت؟ و در خصوص این مورد با آراء فقهاء مشهور آشنا خواهید شد.

و فصل چهارم، نظرات فقهاء معروف، در خصوص حکم مضاربه با اسکناس را مشخص نموده است زیرا از نظر مشهور فقهاء رأس المال (سرمایه) در پیمان مضاربه، درهم و دینار تعیین گردیده و باید مشخص شود چنانچه سرمایه مضاربه، پولی غیر از درهم و دینار باشد، آیا در چنین صورتی مضاربه صدق خواهد کرد؟

و دو بحث بسیار مهم احکام فقهی ناشی از سقوط کلی ارزش پولهای اعتباری (اسکناس) و سقوط جزئی ارزش اسکناس، که مورد ابتلاء فراوان و بحث روز اقتصادی می باشد، فصل پنجم و ششم را به خویش اختصاص داده اند، امروزه کمتر ماهنامه و فصلنامه و یا مجله فقهی را مشاهده خواهید کرد که درباره حکم ضمان در صورت کاهش ارزش اسکناس در باب مطلق دیون (چه دیون به اسباب اختیاری مثل قرض و مهریه و... و یا دیون به اسباب غیر اختیاری. مثل غضب، اتلاف و...) مقاله و یا مطلبی را عنوان نکرده باشد، حقیر هم با مراجعه به مجموعه این مطالب و نظرات و همچنین مبانی فقهاء بزرگ شیعه از جمله حضرت امام خمینی (ره) این دو موضوع مهم روز را به اندازه توان خویش مورد بحث و بررسی قرار داده ام.

اما در بخش دوم این تحقیق یکی دیگر از مسائل نوظهور اقتصادی یعنی بانکداری، را از دیدگاه فقهی مورد بررسی قرار داده ام.

بانکها تشکیلات جدیدی هستند که در گذشته جنبه های شرعی کارکرد و فعالیت های آن مورد بررسی فقهاء قرار نگرفته است و امروزه به عنوان یکی از ضرورت های

نظام اقتصادی جوامع، مطرح می‌باشند، شایسته است که فقهاء دین به منظور استقرار نظام اقتصادی اسلامی بر مبنای قسط و عدل، اقدامات عملی را در خصوص ریشه کن نمودن ربا از سیستم بانکها، انجام دهند. البته در سالهای گذشته علماء اهل سنت طرحها و نظراتی را در خصوص اسلامی نمودن عملیات بانکداری و حذف ربا از ساختار آن، مطرح نموده‌اند و از میان فقهاء شیعه شهید محمد باقر صدر (ره) و سایرین، نیز در این باره کوششهایی را انجام داده‌اند و «بدنبال پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در سال ۱۳۶۱ با کمک بعضی از علماء اسلامی قانونی در همین زمینه تهیه شد و تحت عنوان لایحه عملیات بانکی بدون ربا (بهره) در جهت حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی تقدیم مجلس شورای اسلامی گردید که نهایتاً در تاریخ ۶۳/۱/۱ به تصویب رسید و شورای نگهبان نیز آنرا تأیید نمود و از تاریخ ۶۳/۱/۱ قانون عملیات بانکی بدون ربا در کلیه بانکهای کشور لازم‌الاجرا گردید»^(۱) و لکن با اینهمه نمی‌توان امیدوار بود بطور کامل مسأله ربا و منفعت در عقود بانکی حل شده باشد^(۲) و به هر حال شایسته است هنوز هم موضوعات مربوط به بانکداری مورد کنکاش فقهی قرار گیرد تا اینکه ان شاء الله با مساعی جمیله فقهاء دین دامت برکاتهم به سوی بانکداری کاملاً مطابق با موازین شرعی، گامهای استواری برداشته شود.

ف و مجموعه تحقیقات ما درباره بانکداری در این پایان‌نامه در سه فصل گردآوری شده است.

در فصل اول به تعریف بانک و نحوه پیدایش و تکامل تاریخی و اهمیت آن در اقتصاد جوامع پرداخته‌ایم.

و در فصل دوم مجموعه عملیات بانکی مربوط به تجهیز منابع پولی که شامل حساب پس انداز و حساب جاری و حساب سرمایه‌گذاری مدت‌دار، می‌شود را ابتداءً تعریف نموده و سپس ماهیت فقهی هر یک از آنها را از دیدگاه بانکداری اسلامی و

۱- بانکداری داخلی ۱: ۲۵.

۲- مجموعه مقالات فارسی اولین مجمع بررسیهای اقتصاد اسلامی ج ۳: ۱۱۹.

فقهاء اسلام، مورد بررسی قرار داده‌ایم.

و در فصل سوم با آراء و نظرات پیشنهادی فقهاء اسلام پیرامون حلّ مسأله ربا و منفعت در عقود بانکی، آشنا خواهید شد.

امیدوارم مجموعه این مطالب مورد استفاده خوانندگان عزیز قرار بگیرد و لازم به ذکر است در مجموعه این تحقیقات حتی الامکان تلاش بر این بوده به هنگام بیان آراء فقهاء دین (ایدهم‌الله تعالی) رعایت امانت با نقل عین فتاوی ایشان صورت گرفته باشد تا اینکه خدای نخواستہ رأی قاصر خویش را تحت عنوان نظر صائب ایشان، بیان نکرده باشم و برای ترجمه آیات قرآن کریم ترجمه‌های تفسیر نمونه و یا ترجمه آقای الهی قمشه‌ای مورد استفاده قرار گرفته شده، و با همه این دقتها اینجانب اذعان دارم این مباحث از نقص و ایراد مبرّا نیست زیرا اولاً موضوعات مورد بحث این رساله همانطور که از نام آن پیداست موضوعاتی جدید و نوظهور می‌باشند و مسلماً هر تحقیقی که پیرامون یک موضوع تازه مطرح می‌گردد ابتداءً هیچگاه خالی از ایراد نخواهد بود تا اینکه ان شاء الله به تدریج با تلاشهای آیندگان ایرادها بر طرف گردد و ثانیاً هیچ انسانی بجز پیامبران و ائمه معصومین علیهم السلام مبرای از لغزش و اشتباه نخواهد بود.

و امیدوارم لغزشهای ما را با سعه صدر و نظر بلند خویش، مورد غفو و بخشش قرار دهید و به امیدی که این مجموعه به عنوان برگ سبزی شایسته قبول درگاه خداوند تبارک و تعالی و امام عصر عجل الله فرجه الشریف، واقع شود.

گرچه وصالش نه بکوشش دهند هر قدر ای دل که توانی بکوش
لطف خدا بیشتر از جرم ماست نکته سربسته چه دانی خموش

تقدیر و سپاس

و در پایان لازم می‌دانم ابتداءً نهایت سپاس را به پیشگاه با عظمت خداوند متعال و به ساحت مقدس پیامبر عظیم الشان محمد بن عبدالله صلی الله علیه وآله و ائمه معصومین علیهم السلام، تقدیم نمایم.

و سپس شایسته‌ترین تشکرات خویش را به تمامی اساتید محترمی که در طول تحصیل، از خرمن پرفیض علم و معنویت ایشان بهره‌ها گرفتم، تقدیم می‌نمایم، آنان که همانند پدرانی دلسوز چه به هنگام تحصیل در حوزه و چه به هنگام تحصیل در دانشگاه، راهنمای این طفل مکتب علوم حیات بخش آل محمد (ص) بوده‌اند، مخصوصاً حضرت حجة الاسلام والمسلمین جناب حاج آقای موسوی نژاد که در مدرسه سرشار از برکت و معنویت ایشان سالها خوشه‌چین خرمن فضل و کمالات معنوی ایشان بوده‌ام.

و بالاخص از اساتید مکرم و گرانقدر دانشکده الهیات مشهد جناب حضرت استاد حاج آقای مدیرشانه‌چی و جناب حضرت استاد حاج آقای عبداللّهی که بعنوان اُستاد راهنما و استاد مشاور در نگارش این پایان‌نامه یاریم نمودند و چنانچه راهنمایی و مشاورت آن بزرگواران نبود این تلاش مختصر ما بدین گونه قوام نمی‌یافت، کمالِ قدردانی را می‌نمایم و از درگاه خداوند متعال و امام عصر عجل الله فرجه الشریف برای همه آنها سلامتی و توفیقات روز افزون را آرزومندم.

والسلام علی عبادالله الصالحین

محمدتقی باقرزاده مشکئی باف

یازدهم / ذی‌القعدة / ۱۴۱۷ ه.ق

ش. ۱۳۷۶/۱/۱

مقدمه

- ۱- تعریف مسائل مستحدثه
- ۲- اهمیت پرداختن به مسائل مستحدثه
- ۳- عوامل شایستگی سیستم قانونگذاری اسلام
برای حل مسائل مستحدثه

۱ - تعریف مسائل مستحدثه:

مسائل مستحدثه در اصطلاح فقهاء عبارتند از پرسشهای نوپیدای هر موضوعی که حکم شرعی بطلبند خواه آن که پیش تر حکم شرعی برای آن پرسشها وجود نداشته و خواه که حکم شرعی برای آن وجود داشته، اما پاره‌ای از قیده‌های آن دگرگون شده است، مانند اوراق النقدیه (پولهای اعتباری) که پیش تر وجود نداشته‌اند و پدیداری نوخواسته‌اند، چه در گذشته، آنچه بین مردم رواج داشته، داد و ستد با دینار و درهم، به دیگر سخن، طلا و نقره مسکوک بوده است. اما بعدها، دگرگونی زندگی و پیشرفت آن و گسترده‌گی نیازهای بشر، چنین ایجاب کرد که اسکناس و همانند آن نیز، مال به شمار آیند و امروزه بایستی درباره آن بحث شود که آیا می‌توان آنرا به عنوان جایگزین پولهای فلزی (درهم و دینار) پذیرفت و احکام درهم و دینار را درباره آن نیز جاری کرد؟ و یا اینکه با شناخت ماهیت آن و پی بردن به جنبه اعتباری محض آن بدون هیچگونه ارزش ذاتی، بایستی آن را به عنوان موضوعی مستقل در نظر گرفت، و احکام دیگری جدای از احکام درهم و دینار، بر آن جاری کرد؟ و همینطور می‌توان به بعضی از عقود بانکی مثل حساب سپرده جاری، حساب سپرده پس‌انداز و حساب سرمایه‌گذاری ثابت اشاره نمود که از موضوعاتی کاملاً نوظهور می‌باشند و پرسشهای جدیدی درباره آنها پدید آمده و امروزه بایستی در خصوص ماهیت فقهی و حکم جواز و عدم جواز و سایر احکام فروع آنها بحث نمود و حکم شرعی هر یک از مسائل مربوط به آنها را بیان کرد.

و اما برای قسم دوم از مسائل مستحدثه (پرسشهایی که قبلاً حکم شرعی برای آنها وجود داشته ولی بر اثر دگرگونی پاره‌ای از قیدها هم‌اکنون نیز طالب حکم شرعی می‌باشند) می‌توان به مسأله اعتبار مالیت برای چیزهای نجس که پیش تر مالیت نداشته‌اند اشاره کرد زیرا موضوعهایی وجود دارند که در گذشته نیز بوده‌اند اما شرائط و